• ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ •

ԴՈՒԻՆԻ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹԻՒՆԸ ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐՈՎ – Գրեց · Խ · Ս · Մուշեղեան : Ուրբաթալ, էջ 204, լաթակազմ, աշխարհացոյցներով եւ դրամներու նկարներու տախտակներով : Ռուսերէն, Երեւան, 1962 :

Թէ ինչո՞ւ խիստ շահեկան տիպոսով այս գործը ռուսերէն հրատարակուած է Երեւանի մէջ, ինծի դժբախտաբար յայտնի չէ : Դրամագիտութիւնը հեռահեռ տարածուող գիտութիւն մըն է Սփիւռքի հայութեան մէջ : Վստահ եմ թէ ինծի պէս շատեր պիտի ցաւին որ գործը հայերէն չէ հրատարակուած :

Մուշեղեան լրիւ մնջիկ լուրջ աշխատող մըն է, նուիրուած դրամագիտութեան, մասնաւորաբար հայկական դրամագիտութեան :

Բարեբախտաբար գրքին էջ 167–178 կը գրաւէ հայերէն ամփոփում մը նիւթին, որմէ կ'իմանանք թէ Դուինի աւերակներու մէջ 1937–1955 թուականներուն կատարուած հնագիտական աշխատանքներուն առեն գտնուեր են 1126 ոսկի, արծաթ եւ պղինձ գանազան հին դրամներ. Սասանեան, Բիւզանդական, Արաբական և Վրացական դրամներ : Մուշեղեան մեկնակէտ ունենալով այս գտնուած դրամները կը ջանայ Դուինի առեւտրական կապերը պարզաբանել :

Ամփոփումի այս հայերէն քանի մը էջերն իսկ այնքան շահեկան են որ մարդ կ'ափսոսայ երբ այս մասին վերջը կը հասնի եւ ստիպուած կ'ըլլայ գիրքը փակել : Կ'երեւի թէ ո՛չ Սասանեանք եւ ոչ ալ Բիւզանդացիք Դուինի մէջ մասնաւորաբար եւ Հայաստանի մէջ ընդհանրապէս դրամ կոխած չեն : Արաբներն են որ առաջին անգամ «դիրհեմ» եւ «ֆելս» կոչուած դրամները կը զարնեն Դուինի մէջ, Քրիստոսի 700–701 թուականին : Դուին հայկական դրամ չէ զարնուած . եւ ո՛չ ալ Կիլիկեան հայկական դրամներ գտնուած են հոն :

Յաւելի է որ դրամներուն նկարները, որ այս գրքին մէջ կը տրուին, գուրկ են հարկ եղած յստակութենէ եւ պարզութենէ, որով բաւական դժուար՝ դրամագէտներուն ուսումնասիրութեան համար :

Մուշեղեանի դիտողութիւններն եւ եզրակացութիւնները զարդացուած Դուինի դրամագիւտերով, թէ՛ յաջող են եւ թէ՛ ուշիմօրէն կատարուած : Անտարակոյս նպաստ մըն է մեր չգրուած ազգային եւ համաշխարհային առեւտուրի պատմութեան համար : Դուինի դրամագիւտերը հաստատուն ապացոյցներ են Հայաստանի եւ մերձաւոր կամ հեռաւոր երկիրներու միջեւ կատարուած առեւտուրին :

Բնական է որ Հայաստանի սահմաններուն մէջ պեղումներուն շարունակութիւնը մեղի պիտի տայ նոր դրամագիւտեր եւ այդպէսով մեղի պիտի հայթայթէ աւելի ու աւելի անհերքելի ապացոյցներ որ շինող, արտադրող մեծ ժողովուրդ մը ըլլալէ զատ՝ մեծ առեւտրական ժողովուրդ մըն ալ եղած ենք, միջազգային խոշոր չափանիշերով :

Յ · ՔԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ՀԱՂԲԱՏ – Գրեց Կարօ Ղաֆադարեան : Քառածալ, լաթակազմ, 296 էջ, նկարազարդ : Երեւան, 1963 :

Հայաստանէն գրկուած հրատարակութեանց մէջ բացառիկներէն մին իր յաւթուղթով : Այդպէս ալ պէտք էր ըլլար, որովհետեւ Կարօ Ղաֆադարեանի անունը ինքնին գրական է գործին խնամով պատրաստուած եւ արժէքաւոր ըլլալուն :

Մարդ իրապէս կը զարմանայ յոգնիլ չգիտցող այս հայ ՄԵԾ գիտնականին անոպառ կորովին վրայ : Հաղբատի մասին բաւական բան գրուած է . սակայն Ղաֆադարեանի այս շատ ընտիր աշխատանքն է որ կու տայ լիակատար ծանօթութիւն մեր մշակոյթի այդ մեծ կեդրոնին պատմութեան, անցեալին ունեցած վիճակին եւ ներկայ վիճակին մասին :

Ղաֆադարեանի անուրանալի կարողութեան կը պարտինք արդէն մնայուն դորձեր, որոնց շարքին Սանահինը եւ այժմ ալ Հաղբատը . զոյգ մը սքանչելի կոթողներ են յաւերժացած : Անոր բծախնդիր չափագրութիւնները, ուշիմ նկատողութիւնները, պրպտելու կորովն ու կարողութիւնը կ'ապահովեն իր ձեռնարկած աշխատութեան համար ամենավերջի գիտական տարազ :

Սանահին ու Հաղբատ, թէ՛ մօտիկ եւ թէ իրենց անցեալով իրարու լաւ շաղկապուած, մեր աւելի բախտաւոր վանքերէն են, որոնք մնացած են կանգուն եւ քերէն են, որոնք մնացած են կանգուն եւ ժամանակին ստացած են հարկ եղած վերանորոգման խնամքը : Այժմ Ղաֆադարեանի շնորհիւ վերջնականապէս կը տրուի թանգարանի բոլոր անոնց՝ որոնք հեռուէն կամ մօտէն կը շահագրգռուին այս աննման երկուորեակ հայկական վանքերով : Երկուքն ալ հիմնադրուած Ժ · դարուն :

Բոլորովին իրաւացի է Ղաֆադարեանի դիտողութիւնը էջ 19Ա ., որ 6–7րդ դարու եւ վերջը հայկական եկեղեցիները կ'ընդունէին որմանկարի գործածութիւնը եւ սընկին որմանկարի գործածութիւնը եւ սքանչելի է տեսնել քաղկեդոնական դաւանանքի հետ, ինչպէս Տոկարսքի (եւ դաւանանքի հետ, ինչպէս Տոկարսքի (եւ ուրիշներ) անճշտօրէն ենթադրած են :

Խորունկ կսկիծով կը կարդանք էջ 43 Աբրահամ վարդապետի մը, 1777ին, Հաղբատի վարդապետ մը, 1777ին, Հաղբատի դրչագիրները փճացնելը : «Մի օր բատի դրչագիրները փճացնելը : «Մի օր Աբրահամ վարդապետն իր փոքրաւորի հետ առանձնացնում է ամենաարժէքաւոր հետ առանձնացնում է ամենաարժէքաւոր հնացած ձեռագրերը, կազմահան եղածներն ու թերթերը թափածները, այդ բոլորից 10–12 ոտնաչափ բարձրութեամբ կոյտ կազմում եւ այրում իրրեւ անպէտ բաներ» : Պէտք է խորհիլ որ գլխաւորաբար ԹՂԹԵԱՅ դրչագիրներ եղած ըլլալու են, որ կարելի է եղեր այրել : Մաղաղաթ դրչագիրներ այրելը, մանաւանդ 10–12 ոտքնոց բարձրութեամբ դէղերով՝ գործնականապէս գրեթէ անկարելի է :

Լուրջ հարց է Յովհաննէս Երզնկացիի տապանաքարի նորոգման խնդիրը 1824ին : Ղաֆադարեան սոյն տապանաքարը «մեր միջնադարեան այդ նշանաւոր բանաստեղծի տապանաքարը» (էջ 109Բ .) կը նկատէ : Հաւանօրէն ՊԼՈՒԶԻՆ կ'ակնարկէ : Ամէն պարագայի տակ, որոշ չէ թէ ո՞ր Յովհաննէս Երզնկացին ի մտի ունի երբ 1824ին նորոգուած տապանաքարին մէջ յիշուած : Այդ տապանագրութիւնը այս գործին թիւ 132 արձանագրութիւնն է, որուն մէջ Յովհաննէս Երզնկացի ՊԼՈՒԶՆ եւ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻՆ նոյն անձը նկատուած են : Ասիկա սխալ մըն է որ ինքնին ցոյց կու տայ տապանաքարիս ոչ թէ նորոգութիւնը, այլ ՆՈՐ ՑՂԱՅՈՒՄԸ 1824 թիւնը : Կ'ըսուի թէ հին արձանագրութեանին : Կ'ըսուի թէ հին արձանագրութիւն կ'օրինակուէր, 1326ին մեռած Յովհ. Երզնկացիի տապանաքարէն . անկարելի է որ այդ սկզբնական տապանագրութիւնը Ծործորեցին եւ Պլուզը նոյնացնէր : Կարելի է խորհիլ որ Հաղբատի վանքը կարելի է խորհիլ որ Հաղբատի վանքը կար տապանաքար մը, որուն Յովհաննէս Երզնկացիին եղած ըլլալը կ'աւանդուէր վանքին մէջ, մինչեւ 1824, տապանաքար մը՝ որուն վրայ գրութիւն չկար, կամ թէ բոլորովին մաշած սրբուած էր, որուն վրայ առ առաւելն կարելի էր Յովհաննէս Երզնկացի մը կարդալ կամ կարդալ կարծել : Այս տապանաքարն էր որ կը նորոգուէր, անոր վրայ Ծործորեցի եւ Պլուզ նոյնութեան խոշոր սխալով : Պլուզի մահուան տեղը եւ անկիր տապանը Երզնկացոյց կը տրուի, իսկ Ծործորեցիի մահուան տեղը անյիշատակ կը մնայ մեր մատենագրութեան մէջ : Պէտք չէ մոռնալ որ բազմաթիւ Յովհաննէս Երզնկացիներ եղած են, աւելի կամ նուազ համբաւով, մեր մատենագրութեան մէջ :

Նկարներու թուահամարներ կան սխալ նշանակուած : Օրինակ թիւ 88 նկարը պէտք է ներկայացնէ թիւ 98 արձանագրութեան խաչքարի մասը, եւ ոչ թէ նշանակուածին պէս թիւ 99 : Նկար թիւ 87ի խաչքարը կը ներկայացնէ թիւ 97 ար-

© National Library of Armenia

ճանաչողութիւնը եւ ոչ թէ թիւ 98: Իսկ նոյն նկարին թիւ 97 խաչքարը նկարն է թիւ 98 արձանագրութեան: Թիւ 98 արձանագրութիւնը այսպէսով երկու նկարի մէջ ալ կը ներկայացուի. առաջին անգամ թիւ 87 նկարին մէջ՝ խաչքարը ամբողջութեամբ, եւ թիւ 88 նկարին մէջ՝ խաչքարին վերի մասը միայն:

Մեծարժէք այս գործը հաճոյքով է որ կը փակենք խորունկ երախտագիտութեամբ մեծ վաստակաւոր Կարօ Ղաֆադարեանի եւ Հայաստանի Ակադեմիայի (Պետական Պատմական Թանգարանին), որ մեզի ընտիր աշխատութեամբ մը մատչելի ըրաւ Հաղբատն ու իր յուշարձանները: Մաղթենք որ հետզհետէ լոյս տեսնեն Բջնի, Գեղարդ, Հաւուց Թառ, Կեչառոյք, Պողեվանք եւայլն:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ (ԺԶ դար): Ուսումնասիրութիւն, քննական բնագրեր եւ ծանօթագրութիւններ Մայիս Աւդալբեգեանի: Լաբակազմ, ուրածալ, էջ 362: Երեւան, 1963:

Երկար տեւէ ի վեր սպասուած շահեկան գործ մը մեր տրամադրութեան տակ կը դնէ Աւդալբեգեան:

Գրիգորիս Աղթամարցի կը պատկանի մեր այն բախտաւոր բանաստեղծներու շարքին՝ որոնց մասին ոչ միայն կենսագրական ծանօթութիւններ ունինք, այլ նաեւ ուսումնասիրութիւններ մեր ակնաւոր բանասէրներէն որպէս էին ողբացեալ Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեանց, Հ. Ներսէս Ակինեան, Հ. Մկրտիչ Պոռուրեան, Կ. Կոստանեան եւ ուրիշներ:

Աւդալբեգեան էջ 9ով մեզի կու տայ Գրիգորիս Աղթամարցիի կեանքը: Անոր ծննդեան թուականը ծանօթ չէ. ենթադրաբար 1480–1490 թուականներուն: Կաթողիկոս է արդէն, ժառանգական իրաւունքով, 1512ին, եւ հաւանաբար վախճանած 1546էն քիչ առաջ, երբ կաթողիկոսական դահին վրայ իրեն յաջորդեց Գրիգորիս ՓՈՔՐ կոչուած Աղթամարցին:

Գրիգորիս Աղթամարցիի առընթեր՝ Աւդալբեգեան կը խօսի Գրիգոր Բաբունիի մասին, որ ուսուցիչը եղաւ Աղթամարցիի: Գրիգոր Բաբունի նոյնացուած է Գրիգոր Արճիշեցի Զորթան կոչուած ուսուցիչ վարդապետին հետ: Գաւազանապիրքերու մէջ ան աշակերտ կը նշանակուի Յովհաննէս Համշենցւոյ եւ այս Գրիգորը կը կոչուի «Գրիգոր մեռելայարոյց՝ որ մականուամբ չորթան ասի»: Սակայն մենք որ Յովհաննէս Համշենցիով զբաղած ենք ԵԿԵՂԵՑԻ ԳԱԻԱՌԻ մեր պատմութեան Բ. հատորին մէջ, ուր կը ներկայացուին Համշենցիի բազմաթիւ աշակերտները, բնաւ յիշուած չենք գտներ Գրիգոր Արճիշեցի Զորթան կոչուածը, թէեւ կը յիշուի երբ Համշենցւոյ լաւագոյն աշակերտներէն ԳՐԻԳՈՐ ՄՇԵՑԻ կամ ՏԱՐՕՆԵՑԻ որ յետոյ Մաղաքիա Դերջանցիի սիրելի ուսուցիչը եղաւ: Մշեցի ալ գնաց Երուսաղէմ եւ չինեց Հրեշտակապետի պարիսպը եւ անկէ ալ անցաւ Հալէպ, ուր եւ մեռաւ: Արդար է խորհիլ որ չփոթութիւն մը կայ եւ սխալ է Զորթանը Համշենցիի աշակերտ նկատել. զոնէ ներկայ տուեալներով:

Էջ 23, Աւդալբեգեան կը խորհի Աղթամարցիի եւ իր ուսուցչին Գրիգոր Բաբունիի միջեւ «մի պաղութիւն» զգալ, եւ կ'ըսէ. «ինչ որ մի ստուեր է անցել նրանց միջեւ, մի պաղութիւն, որ սոսկալի ապրումների պատճառ է դարձել»: Իր յառաջ բերած ապացոյցները, սակայն, նման պաղութիւն մը ցոյց չեն տար, եւ «Բազում յանցանս ես ունիմ, Տարակուսեալ զինչ լինիմ», ոճով արտայայտութիւնները ժամանակուան սովորական ասացուածքներ են:

Գալով Յովսէփ Աղթամարցիի, ան եղած է ուսուցիչ եւ գործակից Գրիգորիս Աղթամարցիի, ինչպէս նաեւ ուսուցիչ Զաքարիա Գնունեցիի եւ ուրիշներու: Արդարեւ Աղթամարի ոչ միայն մանրանկարչական այլ եւ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ մանրանկարչական դպրոցի հիմնադիր ուսուցիչը եղած կ'երեւի: Աւդալբեգեանի անծանօթ մնացեր է որ Յովսէփ Աղթամարցիի մանրանկարչական դասագիրքը այժմ կը գտնուի Ս. Ղազարի մեր վանքը եւ ծանօթ է իբր պատկերագիրք: Մենք այդ մասին առիթ պիտի ունենանք երկար խօսելու:

Սակայն Յովսէփ Աղթամարցի շատ աւելի մեծ տեղ ունի թէ՛ Աղթամարի դպրոցին մէջ եւ թէ Գրիգորիս Աղթամարցիի կրթութեան մէջ: Ան եղած է քահանայի, կաթողիկոսներու, կաթողիկոսներու դասատու: Գրիգորիս Աղթամարցի Պղնձէ Քաղաքի պատրիարքի մէջ, թոմարութեան մէջ, իր կաթողիկոսներուն մէջ, թողուցած է նաեւ մի կարգ մը Յովսէփ Աղթամարցիէ. կ'երեւի իբր օրինակ: Շատ արժէքաւոր դէմք է եւ ուսուցիչ-ներշնչող Յովսէփ Աղթամարցին, որուն մասին պիտի խօսինք մեր մէջ Յովսէփ Աղթամարցիով. Պղնձէ Քաղաք, Վարք Աղեքսանդրի, Թամարցիի, Գնունեցիի եւ Սեբաստացիի, կարիք ունին խորամուխ ուսումնասիրութեան:

Էջ 28, Աւդալբեգեան կը ներկայացնէ Մաշտոց մը 1525ին գրուած: Այս Մաշտոցը նկատուած է Ակինեանէ, Յովսէփեանցէ, ինչպէս նաեւ Աւդալբեգեանէ Գրիգորիս կաթողիկոս Աղթամարցին: Յիշատակարանը, սակայն, կ'ըսէ. «Գրեցաւ ձեռամբ Գրիգորիսի Ախթամարցոյ, եւ զդստերքն իւր»... եւն: Գրչութեան վայրը չէ նշանակուած:

Ըստ իս, այս Մաշտոցը Գրիգորիս կաթողիկոս Աղթամարցիի գրչութիւնը չէ: Գրիգորիս Աղթամարցի գրչութեամբ է գրուած եւ իրեն համար կատարուած գրչութիւնները ուրիշները կատարած են: Ահա՛ պատճառներ.

Նախ Գրիգորիս միշտ կը յիշէ ինքզինքը՝ 1525էն առաջ եւ վերջ՝ իբր ԱՂԹԱՔԸ՝ 1525էն առաջ եւ վերջ՝ իբր ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ: Գրչութիւնը, կատարուած Զուղայի համար, կրնայ կատարուած ըլլալ որեւէ տեղ: Գրիգորիս կաթողիկոս գրչութեամբ գրած բոլոր ձեռագիրներուն մէջ, երբ մանաւանդ իրեն համար կատարուած գրչութիւնները՝ Սաղմոս, Վարք Աղեքսանդրի, կատարուած են ժամանակուան սանդրի, կատարուած է Հաւանական չէ որ վարպետ գրիչներէ: Գրիգորիս կաթողիկոս իր վարժ կրթութեամբ չփոթուէր եւ հարկ եղած կերպով չնշանակէր «եւ զդստերքն իւր»: Սովորական անուն է Գրիգոր կամ Գրիգորիս. եւ օրինակի համար ծանօթ է Գրիգոր Աղթամարցի գրիչ 1497էն, որ Աւետարան մը գրած է Գրիգորի եւ Թուրվանտայի որդի՝ Ստեփաննոսի համար:

Էջ 29, Ակինեանէ առնելով հրատարակուած Վարք Աղեքսանդրի յիշատակարանը իմ հաւաքածոյիս Վարք Աղեքսանդրի յիշատակարանն է, պակասաւոր հրատարակուած եւ հրատարակուած մասն իսկ սխալներով: Այս առթիւ, հրապարակաւ ներողութիւն կը խնդրեմ իմ հաւաքածոյիս Վարք Աղեքսանդրի մասին տուած սխալ մէկ տեղեկութեանս համար, որուն արձագանգ եղած է նաեւ Աւդալբեգեան իր գործին մէջ, էջ 38, ծանօթ. 1: Իմ Վարք Աղեքսանդրիս չէ գրուած 1525ին, ինչպէս որ ըսեր ու գրեր եմ 1960ին. այլ գրուած է 1526ին, միշտ մնալով թուականով հնագոյն եւ մանրանկարչութեամբ ճոխագոյն Վարք Աղեքսանդրին, մեր գրչագիրներուն մէջ: Ուրեմն, ինչպէս որ Աւդալբեգեան մեր սխալին արձագանգելով գրած է «մի այլ ձեռագիր», պէտք է սրբագրել՝ նոյն այն ձեռագիրը, որ ծանօթ է 1526 թուականով:

Արդարեւ Աւդալբեգեան, էջ 39, ճիշտ նկատած է որ 1536ին գրուած, այժմ Երուսաղէմ պահուող Վարք Աղեքսանդրի յիշատակարանին մէջ Մարգարա Արճիշեցին կ'ափսոսայ Վարք Աղեքսանդրի օրինակի մը համար «որը կորսի՞ թէ մի այլ պատճառաւ՝ մեծ վիշտ է պատճառել գրչին»: Մարգարա ինքն իսկ իր յիշատակարանին մէջ կը գրէ. «մինթէ առաջին

ղրոց սուղն վարաւի՞ և խոց սրտէս և քո ծառայէս»։ Ո՞ՐԸ ԿԸՆԱՐ ԸԼԼԱԼ այս ԱՌԱՋԻՆ ղիրքը Վարք Աղեքսանդրի, որուն կորուստին սփոփման համար ձեռք կ'առնեն երկրորդին, այսինքն 1536ի օրինակին ղրչութեան եւ ծաղկումին։ Կը խորհիմ որ առիկա պէտք է եղած ըլլայ նոյն իսկ իմ օրինակիս կորուստը։ Մարդարա Արճիշեցի չ'ըսեր թէ ինչպէս կորսուած էր ԱՌԱՋԻՆ ղիրք–օրինակը։ Չեմ կարծեր թէ պատահաբար կամ ալ հրկիզմամբ կորսուած ըլլայ այդ օրինակը։ Մարդարայի ոճը ինծի ենթադրել կու տայ դողութիւն կամ վատահութեան չարաչար գործածութիւն։ Ամէն պարագայի տակ, կասկած չի կրնար ըլլալ որ խօսքը այս իմ հաւաքածոյիս օրինակին մասին էր, որ առաջին օրինակն է Մարգարայէ ղրուած եւ Գրիգորիս կաթողիկոսէ ճոխ կերպով մանրանկարուած։

Էջ 43, կ'աւարտի Աղթամարցւոյ կենսագրութիւնը։ Աւդալբեղեան ոչինչ կըրցած է աւելցնել անոր կեանքին մասին՝ արդէն մեր գիտցած եւ ուրիշներէ ներկայացուած ծանօթութեանց վրայ։

Էջ 44ով մեղի կու տայ Աղթամարցւոյ ստեղծագործութեանց մասին տեղեկութիւններ։

Էջ 99ով կը տրուին Բնագրեր։ Բնագրերու համար գործածուած կարեւորագոյն եւ անտիպ աղբիւր է Երեւանի ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆի 1556 թուականին ղրուած Աղթամարցու բանաստեղծութեանց 17 տարբերակներու հաւաքածոն։ Բնագրերու հրատարակութիւնը գիտական է ամէն կերպով։ Ի դէպ, ըսեմ որ Գրիգորիս Աղթամարցւոյ տաղերէն կան նաեւ իմ հաւաքածոյիս մէկ տաղարանին մէջ, ղրչութիւն ՌՃԻԷ (1678)–ՌՃԼ (1681)։ Հրատարակութեան թիւ 25ը իմ տաղարանիս մէջ ունի սա խորագիրը. «Տաղ Գրիգորիսի կ(ա)թ(ո)ղ(ի)կ(ո)սի աս(ա)ց(եա)լ ի վ(ե)ր(այ) վարդի եւ պիւլպիւլի՝ Վասն ուրախութեան»։ Դարձեալ ունի հրատարակութեան թիւ 5 տաղը, սա խորագրով. «Տաղ ուրախութեան ասացեալ» եւ չունի վերջի երկու տունները։ Վերջապէս ունի հրատարակութեան թիւ 22 տաղը, սա խորագրով. «Գրիգորիս Աղթամարցոյ ասացեալ է տաղս», սակայն վերջի ինը տունը կը պակսի, էջ օրինակուած թէեւ պարապ տեղ կայ։

Էջ 324 Աւդալբեղեան կը խօսի Պատմութիւն Պղնձէ Քաղաքի կաթողիկոսներուն մասին, եւ կը ջանայ կասկածի տակ առնել անոնց Աղթամարցւոյ ըլլալը։ Ապացոյց կը բերէ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ 13 ղրչագիրները, որոնք կը նշանակէ իբր խումբ Ա. եւ պանոնք կը նկատէ Շիրակաւանեցու (13րդ դար) որոնց մէջ կը գտնէ կաթողիկոսներ, որոնք յետոյ Գրիգորիսի վերագրուած են։ Աւդալբեղեանի այս 13 ղրչագիրներու խումբը իրր հնագոյն ունի 1556 թուականը, որ Աղթամարցիի մահէն վերջ ղրուած է, ինչպէս նաեւ բոլոր միւս ղրչագիրները այս խումբին։ Աւդալբեղեանի խմբաւորման այս ընդունած կերպը նախ անընդունելի է, եւ չէ կարելի Շիրակավանեցու խումբ կոչել առիկա, քանի որ առանցմէ ոչ մէկ ղրչագիր ղրուած է Աղթամարցիէ առաջ։ Կաթողիկոսներուն անանուն երեւումը բան մը չի նշանակեր, եւ անոնք կրնան անանուն երեւալ եւ նոյն առեն գործեալ հեղինակուած ըլլալ Աղթամարցիէ։ Պղնձէ Քաղաքի պատմութեան օրինակներ կան նաեւ իմ հաւաքածոյիս մէջ, որոնցմէ մասնաւորաբար հատ մը հրատարակեցի Կ. Պոլսոյ ՇՈՂԱԿԱԹ ամսաթերթի 1953 տարւոյ էջ 72, 157, 230, 250 և 304, սա խորագրով «Բնաղիր Պատմութիւն Պղնձէ Քաղաքին առնուած Քիւրտեան Հաւաքածոյի 1691 թուականի ձեռագրէն, Գրիգորիս Աղթամարցւոյ կաթողիկոսներով»։ Հրատարակած եմ, պատմութեան ընթացքին, 69 կաթողիկոսներ։ Արդ, յիշատակարաններու համաձայն՝ այս կաթողիկոսներէն միայն 43ը հեղինակուած են Գրիգորիս կաթողիկոս Աղթամարցիէ։ Իմ ղրչագրիս (եւ անոր հրատարակութեան) մէջ խորագրով յանուանէ Գրիգորիս Աղթամարցիի հեղինակութիւն նըկատուած են թիւ 1, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 17, 18, 20, 22, 26, 32, 34, 35, 36, 45, 46, 49, 52, 54, 56, 57, 59, 60, այսինքն

25 կաթոյ եւ հատ մըն ալ՝ թիւ 53ը՝ Յովսէփ Աղթամարցիէ։ Աւելցնեմ որ գոնէ մէկ տեղ մը իմ օրինակս պակաս մաս ունի, դուցէ իր բնագրին պատճառաւ։ Իմ ղրչագրիս կաթողիկոսներուն վերնագիրները կատարուած են կարմրաւ, սակայն «ԵՒ ԱՍԻ ԶԿԱՖԱՅՍ Ի ԳՐԻԳՈՐԷ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅՍԻ ԶՈՂԲՍ Ի ԳՐԻԳՈՐԷՍ ԱՂԻՈՅ», կամ «ԶՈՂԲՍ Ի ԳՐԻԳՈՐԷՍ ԱՂԹԱՄԱՐՅՈՅ» եւ կամ «ԵՒ ԱՍԱՅ ԶԿԱՖԱՅՍ Ի ԳՐԻԳՈՐԷ ԱՄԻՐ ՄՈՒՍԷՆ» եւ այլն։

Արդ, ըստ իմ ղրչագրիս, գոնէ 69 կաթողիկոսներ կան Պղնձէ Քաղաքի Պատմութեան մէջ, որոնցմէ միայն առ առաւելն 43ը կարելի է Գրիգոր Աղթամարցիի վերագրել, եթէ սակայն այդ 43 թիւը ստուգուելու, եթէ սակայն 43 թիւը ստուգուելու, եթէ սակայն այդ 43 թիւը ստուգուելու, եթէ սակայն 43 թիւը ստուգուելու, եթէ սակայն 43 թիւը ստուգուելու, եթէ սակայն